

Ivan Barbarić

GLAGOLJAŠKA PISMENOST U VINODOLU

IZ PROŠLOSTI VINODOLA

KORIJENI GLAGOLJSKOG PISMA

Golema je zasluga slavenske braće Ćirila i Metoda, napose Metoda, za pojavu pisma i pismenosti slavenskih naroda i za utemeljenje nacionalnih kultura u slavenskim zemljama. Ove se godine upravo navršava 1.100 godina od smrti Metodija, što će biti obilježeno mnogim manifestacijama, što će istaknuti njegovu kulturno-historijsku zaslugu za razvoj narodnog pisma, glagoljice, koja se, uhvativši korijen u Hrvata u 9. stoljeću, održala u nekim našim područjima (Dalmacija, Primorje i Istra) gotovo do današnjih dana.

Ne zna se točno kad su glagoljicu prihvatili Hrvati, ali zna se da je bila već u početku 9. stoljeća toliko raširena, da je protiv nje latinsko svećenstvo oštro istupilo na splitskim saborima 925. i 927. godine, u vrijeme vladanja kralja Tomislava. To govori da je glagoljica u to vrijeme uhvatila već duboko korijenje, da je ni zaključci splitskih sabora u 10. i u 11. stoljeću, ni odluke rimskih papa više nisu mogli iskorijeniti.

Prosvjetiteljski put Ćirila i Metodija po slavenskim zemljama počinje poslije molbe moravskog kneza Rastislava (846—870) bizantskom caru Mihajlu III, da mu pošalje misionare koji bi propovijedali kršćanstvo na slavenskom jeziku, kako bi velikomoravsku državu oslobodio utjecaja njemačkog svećenstva. Bizantski dvor uputio je u Moravsku 863. godine braću Konstantina (Ćirila) i Metoda. Konstantin je sastavio prvo pismo za slavenski jezik, služeći se vrstom grčke azbuke i dopunivši je slovima za one glasove slavenskog jezika koji nisu postojali u grčkom govoru. Tako je nastalo prvo slavensko pismo — glagoljica i udareni su temelji slavenskoj pismenosti i kulturi. Konstantin i Metodije uspjeli su odgojiti veliki broj slavenskih svećenika, koji su se služili slavenskim pismom i upotrebljavali slavenski jezik u crkvenoj lužbi. Taj rad među moravskim i panonskim Slavenima štetio je interesima njemačkih svećenika, koji poduzimaju sve da taj prosvjetiteljski rad spriječe.

Nakon podrške pape Hadrijana II, koju su braća dobila 868. godine Konstantin (Ćiril) umire (869), a Metod se iz Rima vraća u slavenske zemlje s titulom nadbiskupa Sirmiuma, današnje Sremske Mitrovice (panonsko-srijemski nadbiskup). Međutim, ni ta titula ga nije zaštitila od daljnjih nasrtaja njemačkih vladara i konzervativnog njemačkog svećenstva, koji su u njemu vidjeli navjestitelja samostalnosti slavenskih naroda.

Nakon Metodijeve smrti (885. godine) njegovi učenici, protjerani iz Moravske odlaze u Bugarsku i Makedoniju, a jedan dio i u Hrvatsku. Bili su to predšasnici hrvatskih popova glagoljaša, koji su i jedini među slavenskim narodima očuvali glagoljicu. Zahvaljujući upravo njima »neima niti jedan narod slavenski toliki broj čisto narodnim govorom pisanih listina i spome-

nika iz ove dobe, koliko hrvatski«, s pravom kaže Tade Smičiklas. »Neprekidna je sveza s Ćirilom i Metodijem u tradiciji hrvatskoj, koja ih poštuje kao svoje narodne prosvjetitelje na sjajni način. To nam svjedoči i stari hrvatski ljetopis: I tako sveti muž Konstanc naredi popove i knjigu hrvacku, i stumači evangjelja i sve pistule crikvene, i tako staroga kako novoga zakon, i načini knjige s papinim dopušćenjem, i naredi misu, i utvrdi zemlju u viru Isukrstovu.«¹

STOLJETNA BORBA ZA NARODNO PISMO

Kroz mnoga stoljeća najveće glagoljsko područje bilo je područje Hrvatskog primorja i Istre, gdje se sačuvalo najviše spomenika pisanih glagoljicom. Brojni su spomenici pisani glagoljicom i na području Vinodola, kao užeg dijela Hrvatskog primorja. I tu je borba za upotrebu glagoljskog pisma trajala stoljećima. Vidi se to i iz pisma modruškog biskupa Mikule, upućenog svećenstvu između 1461. i 1470. godine, kojim štiti upotrebu slavenskog jezika (glagoljice) kod službe božje. Kao veliki zaštitnik glagoljaštva, između ostalog, biskup Mikula ustaje protiv onih koji žele pokolebati glagoljaše »govoreći da oblast svetih služab našega jezika otačanskoga od crkve katoličanske ni potvrjena«.²

Glagoljica je ovdje kao i u drugim našim krajevima, gdje je bila u upotrebi, čitava stoljeća bila oblik pučkog otpora protiv svih evropeizatorskih procesa koji su ugrožavali hrvatski etnički partikularizam. Hrvatski glagoljizam je na obalama Jadrana stoljećima održao zadivljujući otporni duh slavenskog etnosa i njegov neobično tvrdokorni ljudski stvaralački potencijal.³ Ona je odigrala značajnu ulogu u kulturnom životu Hrvata, pa tako i ovdje u Vinodolu. Stoljećima je vođena borba glagoljaša protiv latinskog svećenstva i tek 1248. i 1252. godine dobivaju se papinskim privilegijem prva odobrenja za upotrebu glagoljskog pisma i crkvenoslavenskog jezika u senjskoj biskupiji i na otoku Krku.

Senjski biskup Filip uspio je 1248. godine isposlovati u Rimu od pape Inocenta IV najviše odobrenje za upotrebu slavenskog bogoslužja i slavenskog pisma u crkvi, koje je već ranije upotrebljavano na području senjske biskupije.⁴ Na području senjske i krčke biskupije glagoljica je bila u širokoj upotrebi nakon tog odobrenja, međutim, bez obzira na to što ostala područja izvan tih dviju biskupija nisu imala odobrenja, glagoljica se u njima upotrebljavala protiv volje višeg svećenstva i širila se dalje po Istri, otocima, Lici, Krbavi, Modrušu, Bosni i daleko na jug do Kotora. Glagoljica se širila i obuhvaćala nova područja, o čemu svjedoče mnogi spomenici pisani glagoljicom, crkvenog i svjetovnog karaktera.

Značajnu ulogu za razvoj glagoljske pismenosti i okupljanje popova glagoljaša pripada modruškom biskupu šimunu Benji Kožičiću (1509—1536), koji je svojom tiskarskom djelatnošću mnogo zadužio glagoljaše. On je 1530. godine osnovao tiskaru u Rijeci, gdje je, uz ostalo, tiskan i »Misal hrvacki«. Uz njega kao dobar glagoljaš i branitelj glagoljice bio je i modruški biskup Nikola Modrušanin (1461—1480), koji je obavio pripreme u vezi s tiskanjem glagoljskog misala od 1483. (Prvotisak), a koji misal se upotrebljavao u Istri, Vinodolu, Dalmaciji i na otoku Krku.

Za upotrebu glagoljice zalagao se i senjski biskup Ivan Krstitelj Agalić (1617—1640), od 1640. senjsko-modruški biskup. On je svojim glagoljašima brižno nabavljao knjige. Za njegovog biskupovanja održana je biskupijska sinoda u Bribiru, gdje se raspravljalo o potrebi tiskanja novih glagoljskih knjiga, koje su nedostajale, osobito misala⁵ i brevijara.⁶ Manojlo Sladović o tome kaže:

»Braj Ivan sazove 1624. sinod u Bribir, gdje mimo dušepasnih potreboćah o pretiskanju glagoljskih liturgičkih knjigah, kojih veliki nedostatak biaše, doraeno radiaše.«⁷

Bilo je to vrijeme kada se počela osjećati potreba za izdavanjem glagoljskih crkvenih knjiga, jer su stare knjige bile gotovo isčezle i kada se u tom smislu javlja preporod, sazvan je bio u Bribiru crkveni zbor gdje je bio pozvan i trsatski franjevac Franjo Glavinić da dade savjet i uredi crkvene knjige pisane glagoljicom.

Kad se ponovno početkom 18. stoljeća počinje osjećati nestašica crkvenih glagoljskih knjiga, senjski biskup Martin Brajković (1699—1704) zauzima se kod svete stolice za ponovno štampanje crkvenih knjiga za popove glagoljaše. U svojoj relaciji (obavijesti) papi Klimentu XI (1700—1721) o potrebi tiskanja glagoljskih liturgijskih knjiga biskup Brajković kaže:

»Sav kler treba za očitanje službe božje i služenje svetih misah slaven-ske knjige a nema ih; i ako tomu tiskarna od propagande naskoro ne pro-vidi, morat će od službe božje jenjati, jere latinštini nerazumije nikako.«⁸

Zbog nedostatka liturgijskih crkvenih glagoljskih knjiga, a i zbog slabijeg poznavanja glagoljskog pisma na području senjsko-moruške biskupije, počelo je nazadovati staroslavensko bogoslužje, osobito u 17. i 18. stoljeću. Svećenici su se tad počeli služiti kod mise tzv. »ščavetom«, tj. crkvenim knjigama pisanim hrvatskim jezikom zapadnog narječja (tzv. Pištule i Evanđelja) i tiskane latinskim slovima. Jedan takav »ščavet« dao je za potrebe svojih svećenika tiskati u Rijeci 1824. i sam biskup Ivan Krstitelj Ježić (1789—1833), rodom iz Novog Vinodolskog, gdje je također službovao kao župnik, kanonik i arhižakan. Knjiga nosi naslov »Epistole i evanđelja priko svega lita po redu misala rimskoga skupno s molitvama i blagoslovmi u jezik slovinski prinesena. 1824. u Rici, Pritiskana slovima Antona i Josipa Karletzky«. Knjiga je tiskana latinicom.⁹ Na početku knjige u crkvenom odobrenju, tzv. »Imprimaturu«, biskup Ježić kaže:

»Buduci da Epitole i Evanđelja s molitvama svetih i ferija i druge molitve zvane Ilirska knjiga 'Ščavet', ne sadrži ništa protiv vjere i dobrih običaja, ništa protiv Vladara i države, držimo u Gospodinu da se može pre-dati javnosti. Dano u Novom Vinodolskom dana 10. kolovoza 1824. — Ivan Krstitelj, v. r. Biskup senjski i modruški ili krbavski.«¹⁰

U borbi protiv latinskog jezika protekla su mnoga stoljeća — od biskupa Grgura Ninskog u 10. stoljeću do krčkog biskupa Antuna Mahnića u 20. stoljeću. Postavljen za krčkog biskupa 1896, sa zadatkom da likvidira staroslavensko bogoslužje u Hrvatskoj, biskup Mahnić postaje nakon kratkog vre-mena jedan od najvećih branitelja našeg narodnog prava i glagoljice, za-hvaljujući utjecaju krčkog rodoljubnog svećenstva. Mahnić je papa Pio X pozvao u Rim, ali vidjevši da papa stoji uz njegove protivnike skinuo je s

vrata križ i predao ga papi, zahvalivši se na biskupskoj službi. Taj gest učinio je takav dojam na papu, da je priznao i odobrio staroslavensku liturgiju (službu u crkvi) i potvrdio odobrenje ranijih papa. Po povratku na Krk biskup Mahnić još se s više žara dao na obranu glagoljice i staroslavenskog jezika u bogoslužju, te je 1902. osnovao na Krku Staroslavensku akademiju sa svrhom da se znanstveno obrađuje glagoljica i štampaju stručni radovi.¹¹

UPOTREBA GLAGOLJICE I ZNAČAJ KAPTOLA ZA NJENO ŠIRENJE I OČUVANJE

Iako je u osnovi glagoljica i borba za njenu upotrebu vezana uz narodnu crkvu i bogoslužje, na nju treba gledati šire, tj. kao na jedan od načina borbe i otpora našeg čovjeka i naroda stranom utjecaju i odnarođivanju. Slušajući svakodnevno svoj materinski jezik u crkvi i gledajući sve što je bilo napisano na narodnom pismu — glagoljici, smatrao je naš čovjek sve to kao svoje. Prema tome stoljetna borba za glagoljicu kao narodno pismo, nije samo borba za upotrebu narodnog pisma u crkvenom bogoslužju, nego i borba za upotrebu hrvatskog narodnog jezika nasuprot narodu nerazumljivom latinskom jeziku.

Mnogi značajni spomenici i dokumenti pisani su glagoljicom, među kojima je veliki broj onih koji su nastali ili su sačuvani na tlu Vinodola. Glagoljicom je pisan i glasoviti Vinodolski zakon (1288. godine). Glagoljicom su se služili svi slojevi društva, od vladara do svećenika i naroda, služili su se njome javni bilježnici (notari). Glagoljicom su pisani zakoni, statuti općina, kodeksi, privatna pisma, isprave i dr. Prepisane su iz latinskog na glagoljicu razne obredne knjige za crkvene potrebe — misali, psalitri, brevijari i sl. Može se reći da je bila, dakle, u upotrebi i u privatnom životu, od seoskih svećenika (popova) do velikaša — u Vinodolu na imanjima Frankopana i Zrinskih.

Frankopani izdaju svoje isprave na hrvatskom jeziku, pisane glagoljicom, koje pišu javni glagoljski pisari »po zapovidi kneza«. Kao i drugi feudalni gospodari i oni su imali uz sebe popove glagoljaše, koji su im služili kao kapelani i pisari. Frankopani su izdali na hrvatskom jeziku i pisane glagoljicom zakonike — Vinodolski (1288. godine) i Vrbnički (1388. godine). Oni, tj. krčki knezovi, kasnije Frankopani »kao i ostali velmože smatraju glagoljsku knjigu velikim blagom, sami pišu i prepisuju knjige u svojim slobodnim časovima hrvatskom glagoljicom«.¹² Bili su zaštitnici i mecene crkve. Gradili su crkve i samostane, dijelili povlastice svećenicima i redovima, pomagali benediktincima¹³ i pavlinima,¹⁴ koji su se služili isključivo glagoljskim pismom i staroslavenskim jezikom u bogoslužju i javnom životu, o čemu svjedoče brojne isprave. Na taj način podupirali su hrvatsku kulturu i glagoljsku književnost, budući da su samostani u ono doba bili žarišta kulture i prosvjete i nosioci glagoljske književnosti. Pomagali su i svjetovnom kleru — popovima glagoljašima i njihovim crkvama. Svojim odnosom prema podložnicima i crkvi na cijelom području svoje vladavine, Frankopani su pružili značajnu političku sigurnost i učinili su područje kojim su vladali kulturnim središtem, ne samo za područje svog vladanja nego i za ostale hrvatske krajeve, koji su graničili s njihovim područjem, a kojima su granica Kupa, Una i Zrmanja.

Stoga će kroz vjekove, upravo krčka i modruško-senjska biskupija, koje su se prostirale na području pod vlašću Frankopana, biti prostor na kojem će nastati brojni glagoljski rukopisi značajni za hrvatsku glagoljsku književnost.

Poseban značaj u širenju i očuvanju glagoljice na području senjsko-modruške biskupije i u Vinodolu odigrali su kaptoli.¹⁵ Tu su u početku bila dva kaptola, senjski u Senju i modruški u Modrušu, do 1493. godine. Zatim se modruški kaptol seli u Novi Vinodolski i od njega kasnije nastaje više kaptola u Vinodolu — u Novom Vinodolskom, Bakru, Bribiru, Grižanama, Hreljinu, Driveniku, Grobniku i Belgradu, u kojima je bilo po nekoliko kanonika, živeći većinom u rodbinskim kućama.¹⁶

Ti kaptoli su bili zborovi svećenika glagoljaša, koji pišu svoje upravne (gospodarsko-administrativne) knjige i isprave isključivo glagoljicom. Kako su se kao glagoljaši, kanonici i drugi popovi, služili u crkvenim obredima isključivo staroslavenskim jezikom i glagoljicom, bile su im potrebne glagoljske crkvene knjige (misali, brevijari i dr.). Stoga su se u sjedištima navedenih kaptola u Vinodolu razvile glagoljske pisarnice, gdje su nastali mnogi glagoljski rukopisi iz pera kanonika-skriptora. Na tlu Vinodola nastali su mnogi dokumenti, koji govore o upotrebi glagoljice u službenom i svakodnevnom životu, a čine ih razne isprave, rukopisne glagoljske knjige i drugi spomenici, među kojima su i razni glagoljski natpisi na kamenu, svjetovnog ili crkvenog karaktera.

RUKOPISENE GLAGOLJSKE KNJIGE

Među rukopisne glagoljske knjige nastale u vinodolskim skriptorijima (pisarnicama) spadaju:

»Novljanski misal« (I Novljanski) iz prve polovice 15. stoljeća, pisan za župnu Crkvu sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom, gdje se je nalazio od 1474. godine. To je kodeks pisan na pergameni, pismo uglasto i vrlo lijepo. Ima lijepe inicijale u crvenoj boji. Pisac kodeksa nije poznat. Zanimljive su minijature ispod inicijala izrađene perom i crnilom. Nisu rijetki latinski inicijali — B, T, D, U, vjerojatno prerisani iz latinskog misala.¹⁷

»Bribirski misal« iz prve polovice 15. stoljeća. Ne zna se točno gdje je pisan i tko ga je pisao. Pisan je vjerojatno u Istri ili Hrvatskom primorju. Od 16. st. nalazio se u Bribiru, gdje ga je u prošlom stoljeću dobio Ivan Kukuljević. Nalazi se u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.¹⁸

»Misalić« (15. stoljeće). Nije potpun misal već misalić, koji sadrži samo neke mise za potrebe svećenika na putu. Pisan je u Vrbniku na otoku Krku, a 1680. godine vrbnički plovnik darovao ga je popu Andriji Benkoviću iz Grižana.¹⁹

»Bribirski brevijar«. Pisao ga je jedan pisar i na dva mjesta datirao: 7. rujna i 10. listopada 1470. g. Pisar je živio u blizini mjesta Hoteša kraj Bužana i vjerojatno je pisao brevijar za tamošnju Crkvu sv. Marije. Vrlo je rano dospio u Bribir, gdje je već bio 1548. godine.²⁰

»I Novljanski brevijar«. Pisao ga je pop Juraj u Novom Vinodolskom 1459. g. za Crkvu sv. Kuzme i Damjana, po narudžbi Jakova Potočnjaka i drugih, a za vrijeme krčkog i modruškog kneza Martina Frankopana, što se vidi i iz zapisa pisara Jurja na kraju prvog dijela brevijara, gdje stoji:

»V ime Isukristovo i blažene devi Marie matere i vsego dvora nebeskoga AMEN. Let gospodnih 1459. miseca mae na dan 21. a to bi v vreme uzveličenoga gospodina kneza Martina de Frankopan krčkoga i modruškoga i proćae ki va to vreme gospodovaše Vinodolom i inimi gradi i kašteli. I v vreme gospodina Franciška biskupa krbavskoga. I v vreme počtovanoga muža podknežina Simuna Saganića namestnika kneza Martina.«²¹

Piščev kolofon²² značajan je zbog obilja konkretnih podataka, od kojih je najvažniji podatak da je brevijar pisao pop Juraj u Novom Vinodolskom i da ga je završio 1459. godine.

»II Novljanski brevijar«. Nešto je mlađi od prvog brevijara, a pisao ga je i dovršio 1494. godine pop Martinac u Grobniku po narudžbi pavlinskog Samostana sv. Marije na Ospu u Novom Vinodolskom. O tome je u brevijaru piščev zapis:

»Martinac pop sie pisah na Grobnici. V letih gospodnih 1494... v vrime našega gospodina kneza Bernardina Frankapana... v duhovnom našega gospodina i oca gospodina biskupa Krstofoza Dubrovčanina biskupa modruškoga i krbavskoga proćae... pisah cie crkvi blaženie Marie Devi i kloštru ee pod Novim Vinodoli...«

Kodeks je iluminiran. Uz manje glagoljske inicijale, prepletenih i biljnih motiva, ističu se veliki krošnjasti inicijali, izrađeni tintom, cinoberom, pozlatom, a ponegdje i modrom bojom.²³

»Kukuljevićev vinodolski brevijar«. To je reprezentativan pergamenski kodeks, pisan uglednom ustavnom glagoljicom. Ima veliki broj inicijala, koje su radile dvije ruke. Datiran je godinom 1485. Sudeći po jeziku i ikavizmima vjerojatno je iz krbavsko-zadarskog područja.²⁴

Glagoljske liturgijske knjige pisane su književnim crkvenim jezikom. S obzirom da u njima (osobito u brevijarima) često ima i zapisa od kojih neki imaju dokumentarnu vrijednost, predstavljaju početke hrvatske kronike.

Propovjednička djela poznata su pod raznim imenima: posteale, blagdanar, dispul, sermoni i sl.²⁵ Takva propovjednička djela su:

»Postile« popa Jurja Černića, plovana ledeničkog, koje je napisao početkom 17. stoljeća. Tu je i prijepis istih »Postila« iz Bribira (prva pol. 17. stoljeća).

»Blagdanar popa Andrije« iz Novog Vinodolskog iz 1506. godine. Zove se i »Peregrinov blagdanar«. Sadrži crkvene govore na svetačke blagdane (51 propovijed). Blagdanar je prijevod latinske kompilacije »Sermones de sanctis« (govori na svetačke blagdane) poljskog dominikanca Peregrina iz 14. st.²⁶

Spomenimo još i knjigu »Dispula«, koju je pisao pop Ivan Brozović, plovani u Selcima do 1618. g. To je papirni kodeks kojeg je pop Ivan napisao 1600. godine u Selcima ili Bribiru za Antuna Županovića. Sadrži propovijedi za nedjelju i blagdane preko cijele godine.

»Sermoni« ili »Dispul« belgradskog plovana Mihovila iz godine 1541. i druga knjiga »Sermona« (ili Dispul) istog popa Mihovila iz 1558. godine. Ova druga knjiga »Dispula« u 17. st. bila je u Grižanama; u 18. st. nalazi se u Omišlju na otoku Krku. Tu je knjigu našao Ivan Milčetić kod župnika Nikole Albaneža.²⁷

»Kodeks bogoslovnog sadržaja«, napisan u Vinodolu u drugoj polovici 15. st.

»Zbornik duhovnog štiva« iz kraja 15. ili početka 16. st. U jednom zapisu u »Zborniku« spominje se pop Mihovil iz Poljana (vjerojatno iz Polja — Tribalj) i pop Mihovil Glavičić iz Grižana.²⁸

S područja teologije na području Vinodola nastao je i »Dijalog Grgura pape« (Martešićev), kojeg je 1623. godine napisao pop Martin Martešić u Grižanama. To je papirni kodeks, koji sadrži gotovo sve četiri knjige Dijaloga.²⁹ Zanimljive su interpolacije u kojima se spominju Dalmacija i Hrvatska (»S četrtne strane Dalmacija i Hrvatska zemlja«).

Među najpoznatije glagoljske rukopise neliturgijskog sadržaja spadaju zbornici. Sadrže vjersko-poučno štivo, svetačke legende, crkvene govore, po koju pjesmu i slično. Oni spadaju među najvažnije izvore hrvatske srednjovjekovne književnosti. Iz tog područja poznat je takozvani »Vinodolski zbornik« iz početka 15. st. Od velikog je značaja za hrvatsku glagoljsku književnost, a u Vinodolu je bio od 15. do 17. st., zatim se nalazio u Dobrinju i Vrbniku na otoku Krku. Pisan je pretežno uglatom glagoljicom i sadrži različito štivo.³⁰

Hrvatskim jezikom i glagoljskim pismom pisani su i zakonsko-statutarni spomenici, kojim se reguliraju pravni odnosi među građanima i unutar vinodolskog društva (odnos između feudalnih gospodara i vinodolskih općina, gradova). Takvo ozakonjenje obično je nastajalo kad je došlo do društveno-političkih promjena. Upravo iz tog razloga sastavljen je i najstariji hrvatski zakonski spomenik, pisan glagoljicom — »Vinodolski zakon«. Njegov original se nije sačuvao, a prijepis glagoljicom potječe iz 16. st. Sastavljen je 6. siječnja 1288. godine u Novom Gradu (Novom Vinodolskom). Vinodolskim zakonom normirani su pravni odnosi u novoj situaciji, koja je nastala kad su se do tada slobodne vinodolske općine (Novi, Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin, Bakar, Trsat i Grobnik) našle u feudalnoj ovisnosti od krčkih knezova, kasnijih Frankopana.

Glagoljicom su pisani i urbari, tj. dokumenti kojima su se određivale obaveze podložnika — seljaka prema feudalcima (kao na primjer Trsatski urbar 1524. i 1610. godine, Grižanski 1544. i dr.).

GLAGOLJSKE ISPRAVE KAO DOKUMENTI JEDNOG VREMENA

Na tlu Vinodola je veliki broj isprava pisanih hrvatskim jezikom i glagoljicom. One su od značaja za sagledavanje društvenih, ekonomskih i kulturnih prilika kroz povijesni razvoj vinodolskog područja. Neke od njih možda i nemaju neku povijesnu vrijednost, ali su ipak izvor za poznavanje nekih osobina Vinodola i njegovih stanovnika u prošlosti; za poznavanje narodnih hrvatskih imena porodica, narodnih pravnih običaja, topografije,³¹ narodnih riječi, a osobito su vrijedne za upoznavanje starog hrvatskog jezika, a »kako većina glagoljskih isprava potječe iz krajeva gdje je rabljena

čakavština, to su od znatne vrijednosti po proučavanje toga našega hrvatskog narječja».³²

Najveći broj glagoljskih isprava su dokumenti o nekom sklopljenom pravnom poslu — kupnja nekretnine ili njena prodaja, prenošenje vlasništva s jedne osobe ili pravnog lica na drugog, oporuke, priznavanja duga i drugo. Značajan je broj tih isprava bio u Vinodolu iz kojih se vide svi ti razni odnosi.

Pojedine isprave iz 14. i 15. stoljeća ukazuju na zanimljivu stranu feudalnih društvenih odnosa u Vinodolu. Samostani i crkve nastoje doći u posjed što većih kompleksa obradive zemlje, vinograda i drugog, radi što većih prihoda. U ostvarivanju toga pomažu im knezovi Frankovani svojim darovnicama.

Crikveničkim fratrima tako knez Nikola Frankopan dopušta 1428. g. da grade pilanu u crikveničkoj drazi. U ispravi, pisanoj glagoljicom 4. siječnja 1428. godine, u vezi s tim stoji:

»Mi knez Mikula de Frankopan, krčki, senski i modruški knez i ban Dalmacie i hrvacki... učinismo milost fratrom crikveničkim u Vinodoli, da oni mozite učiniti pilu u crikveničkoj drazi, ondi kadi su nih malini...«³³

Samostanima je bila potrebna i radna snaga za obrađivanje zemlje, što se vidi iz jedne druge isprave iz 1450. godine, kojom knez Martin Frankopan zapovijeda, da Markovići služe kao i ostali kmetovi Crkve sv. Marije u Crikvenici. U njoj knez kaže:

»...dajemo na znanje svim sucima, satnicima i drugim službenicima u kotaru kako su k nama došli fratri svete Marije iz Crikvenice tužeći se na Markoviće da neće služiti rečenoj crkvi kao što služe drugi kmetovi te crkve vožnjom i darovima i da ne obrađuju crkveni vinograd po zakonu.«³⁴

Da je još u 15. stoljeću postojala ropska radna snaga, samo pod drugim imenom, tj. kmetska radna snaga, vidi se iz isprave kneza Martina Frankopana, kojom 11. travnja 1468. godine daruje Crkvi svete Marije u Crikvenici jednog vlaha po imenu Mikula:

»...dano na znanje vsim i vsakom... kako mi darovasmo crkvi sv. Marije u Crikvenici vlaha po imenu Mikulu, ki vlah buduć va to vrime naš osobojni, koga mi dadosmo crkvi svete Marije na Crikvenici sa vsu onu službu ku je on nam služil, i da se v njega nigdor ne imj pačat ni njemu stariji biti nego ti fratri, ki budu va tom kloštri imenovanom...«³⁵

Glagoljske isprave s područja Vinodola imaju naročitu vrijednost kao izvori za izučavanje razvoja društveno-ekonomskih odnosa. Kako su te isprave imale i dokaznu moć pred sudom i organima vlasti, daju na podatke i o izvjesnom stupnju pravnog poretka i pravnih odnosa na ovom području.

Prvi koji je uočio važnost glagoljskih isprava bio je Ivan Kukuljević, te ih je izdao u originalnom pismu, kojim su u originalu pisane, pod nazivom »Acta Croatica« (Listine hrvatske), u Zagrebu 1863. godine. Đuro Šurmin popunio je zbirku Ivana Kukuljevića i Radoslava Lopašića i izdao je kao »Hrvatski spomenici« (od godine 1100. do 1499) u Zagrebu 1898. godine. Među njima je veliki broj isprava pisanih glagoljicom i hrvatskim jezikom u Novom, Bribiru, Grižanima, Belgradu, Crikvenici i drugim vinodolskim mjestima, kao što su na primjer:

— 1309. godine — Novljani dobivaju pravdu protiv Ledeničana radi Žlemišla (Zelemišlja),

— 15. listopada 1309. godine — Novljani dobivaju pravdu protiv Brižanaca radi nekih međa.

— 1323. godine u Belgradu — Popis zemalja općina kotorske, grižanske i belgradske u sopaljskom polju.

8. rujna 1395. godine u Novom — Vinodolska općina određuje plaću za različite pravde (parnice).

— 27. kolovoza 1419. godine u Crikvenici — Mate, sin Bijersin, daje samostanu sv. Marije u Crikvenici dohodak.

LISTINE PISANE GLAGOLJICOM IZ 16. I 17. STOLJEĆA

1501. godine u Belgradu

— Isprava kojom pop Lovrenac daje nećaku Jurici neku zemlju.

1535. godine u Belgradu

— Isprava kojom pop Blažić Kučićić predaje njivu Bariću Španiću.

Krajem 16. stoljeća u Belgradu

— Nagodbena isprava za izravnavanje razlika u nekoj »biri«, koju Grižanci imaju podavati Ambrozićima u Driveniku. Ispravu je napisao pop Ivan Knežić za Grižance i Ambroziće.

ISPRAVE IZDANE U GRIŽANIMA

— Oporuka Ivana Mužinića od 25. VIII 1548. godine.

— Oporuka popa Petra Matačića, potvrđena potpisom i pečatom od strane Nikole Zrinskog Sigetskog na molbu oporučitelja. Datirana 18. IX 1555. godine.

— Oporuka Frana Mirošića, koju je oporučitelj pisao svojom rukom 1605. godine. Svjedok je pop Ivan Španić.

— Nagodba popa Barić Franje radi neke kuće. Nagodbu je pisao pop Juraj Novaković 13. I 1613. godine.

— Pogodba Bartola Baričevića i Martina Mavrića o nekoj njivi danoj u zakup. Pisao je pop Ivan Mužavić, 29 XI 1614. godine.

— Darovnica, kojom Ivan Skutić daruje popu Mikuli Muževiću neke zemlje. Pisao pop Martin Martešić, 1. XII 1621. godine.

— Ivan Gregurić daruje popu Mikuli Muževiću neke zemlje. Pisao pop Martešić, 1. XII 1621. g., a svjedok je bio Stipan Franulić.

ISPRAVE IZDANE U NOVOM VINODOLSKOM

— Oporuka arhipraveda i plovana novljanskog Petra Vidakovića, pisana 1. IV 1503. godine.

— Isprava kojom Simun Krišković kupuje od Jurja Antonića neke zemlje, pisana 1635. godine.

— Šimun Krišković kupuje njivu od Ivana Sokolića (1637. godine).

ISPRAVE IZDANE U BRIBIRU

— Ivan Dražić kupuje sav posjed Grižana Matulića 14. X 1560. godine. Prijepis ovjeren od 1617. godine.

— Juraj Mavrović kupuje trsje (vinograd) od Ivana Mavrovića, siječanj 1561. godine.

— Juraj Mavrović dobiva od »braće sv. Stjepana« »Dolac« da ga nasadi uz naplatu »šestoga«. Pisano veljače, 1566. godine.

— Isti Juraj (Jurko) kupuje od Kutlića i Pečarića mirišće (gradilište s ruševinama stare, bivše kuće). Pisano 14. VI 1570. godine.

— Isti Jurko kupuje od Dorotije, nevjeste pok. Mihaila Rabanašića, neku njivicu. Isprava iz 1570. godine.

— Matija Ivanušić kupuje komad vinograda »pod stranu« od Jurja Ivanušića, 2. II 1614. godine.

— Matija Ivanušić kupuje od Ivana Ivanušića vinograd »pod stranu«. Pisao pop Ivan Botrić, 10. I 1615. godine.

— Juraj Mavrović kupuje od žene Vicka Tomičevića neke zemlje. Ispravu izdao Juraj Brozović, kancelar bibrirski, 13. XII 1626. godine.

— Mihovil Kalafatić kupuje komad zemlje. Pisao pop Matija Ivanušić, 2. XII 1652. godine.³⁷

Kao što vidimo, najveći broj glagoljskih isprava su dokumenti kojim se reguliraju ili utvrđuju imovinsko-pravni odnosi, bilo da se radi o kupnji kakve nekretnine ili prodaji iste, prenošenju vlasništva na drugog, oporukom ostavljanju nečega drugom licu ili pravnoj osobi, priznavanje duga i slično. Među takve dokumente idu i slijedeće glagoljske isprave, nastale na užem području Vinodola:

— Prigovori za »bir« (vrsta podavanja) od zemljišta čistine između Driveničana i baštinka Gržanovih. Isprava napisana u Driveniku 24. veljače 1574. godine.

— Rješavanje spora između Martina Simkovića i Frana Mavrinića za neko zemljište u Kamenjaku (»v Kamenjaci«). Isprava napisana u Grižanima 1578. godine.

— Mikula Barbarić kupuje zaduženo zemljište pokojnog Frana Mavrinića, zvano »Dolac« u Kamenjaku. Isprava pisana u Grižanima, 29. siječnja 1582. godine.

— Oporuka Marice, udove Postolarić. Pisana u Kotoru 16. prosinca 1583. godine.

— Ivan Gluščić prodaje komad vinograda Stipanu Kovačiću. Isprava pisana 22. travnja 1591. godine u Grižanima.

— Neka žena tuži se na svog sestrića Mikulu Kulentića, da je pogazio svoje obećanje. Isprava pisana 1600. godine u Grižanima.

— Isprava o sporu, koji je nastao zato što su Driveničani otjerali goveda Belgradcima. Pisano 1. svibnja 1606. u Grižanima.

— Oporuka Mikule Kargačina, pisana 28. listopada 1615. u Novom.

— Oporuka Marice Fujinić, pisana 4. rujna 1616. godine u Grižanima.

— Darovnica Matije Marušića, kojom daruje komad zemljišta Antunu Folkoviću, a ovaj mu zato daje protudar. Pisana 21. rujna 1620. godine u Grižanima.

— Jelena, udova Antona Kalafatića, kupuje »mestište s pridvorim« (neko gradilište) od Matije Zupanića. Isprava pisana 10. svibnja u Bribiru.³⁸

Među isprave ovog karaktera ide i jedna isprava pisana glagoljicom u Driveniku 1614. Tom ispravom »plemeniti knez« Franjo Likarić, sin Ivana Likarića, prodaje »mirišće« u Driveniku svećeniku Mihovilu Jurčiću. Taj Franjo Likarić potječe iz poznate grižanske obitelji Likarić, što je oslobođena kmetskog davanja još 1568. godine (od strane Jurja i Nikole Zrinskog).

Fran Likarić se spominje kao grižanski kapetan 1570. godine i ponovno u urbaru iz 1610—1712. godine u Grižanama, gdje postoji podatak da je oslobođen plaćanja 10 libara na ime bira, osnovnog kmetskog podavanja. Međutim, taj kapetan Fran Likarić iz 1570. godine vjerojatno je bio djeda ovog Frana iz isprave od 1614. godine. Godine 1596. spominje se Nikola Likarić u Grižanama, a 1609. godine kao kapetan u Driveniku, pa je moguće da je taj Nikola stric u ispravi od 1614. spomenutog Franje.³⁹

Ova je isprava interesantna ne samo kao dokumenat glagoljskog pisma, već i s pravne strane, budući da sadrži sve one elemente potrebne da kupoprodaja bude pravno valjana, kako su to u to vrijeme tražile pravne odredbe u Vinodolu.

Značajnu ulogu za razvoj glagoljske pismenosti u Vinodolu imaju pavlini. Pavlinski je red značajan ne samo za širenje prosvjete i kulture, već i zato što su bili glagoljaši. Pavlinski samostan uz crkvu sv. Marije u Crikvenici imao je u tom pogledu značajnu ulogu u prošlosti Crikvenice i Vinodola.

Kao i drugi pavlinski samostani, tako je i ovaj u Crikvenici bio žarište duhovne kulture i rasadnik pismenosti u ovom kraju. Drži se da su crikvenički pavlini držali školu (gimnaziju) od svog početka (1412. godine) do godine 1786, tk. do ukinuća reda.⁴⁰

Pavlinске isprave pisane su glagoljicom. Pavlini hrvatsko-istarske vikarije, kojoj su pripadali pavlinski samostani u Gvozdu kod Modruša, Senju, Novom Vinodolskom, Crikvenici i drugi, za razliku od pavlina u sjevernoj Hrvatskoj služili su se glagoljskim pismom i hrvatsko-slavenskim bogoslužjem.

Da su ti pavlini bili doista glagoljaši imamo dosta potvrda; za neke sačuvane glagoljske tekstove znamo da su za njih bili pisani, kao na primjer II novljanski brevijar iz 1495. godine (za samostan svete Marije pod Novim) i Blagdanar popa Andrije iz Novog od 1506. godine (za pavlinskog priora Ivana Pažanina) tj. za novljanski samostan sv. Marije.⁴¹

PORUKE GLAGOLJSKIH NATPISA NA KAMENU

Glagoljski natpisi i grafiti vrijedni su materijalni spomenici i izvori na temelju kojih se, kao i na osnovu pisanih dokumenata, može rekonstruirati kakvo je bilo društvo određenog područja, u našem slučaju Vinodola. Na njima su trajno urezana imena, zbivanja, kreativnost ljudi, njihova nastojanja i poruke svakodnevnog i društvenog života. Iz njih, kao i iz starih glagoljskih listina i knjiga, dobivamo sliku o ljudima i zbivanjima u određenom vremenu i prostoru.

Najveći broj sačuvanih glagoljskih natpisa odnosio se na gradnju crkvi i samostana i na crkveni inventar, ali se velik broj natpisa nalazio i na privatnim kućama, na nadvratnicima kuća i drugdje.

»Natpisi su imali i praktičnu svrhu. Negdje su bili trajna potvrda nekih prava ili nekih pravnih uvjeta uživanja i posjedovanja, a negdje podsjetnik budućim pokoljenjima.«⁴² Glagoljicom kao pismom služili su se i feudalci — Frankopani i Zrinski, te su njihove gradnje u Vinodolu bile uglavnom označene glagoljskim natpisima.

Među najpoznatije glagoljske natpise u Vinodolu spadaju natpisi iz Belgrada, Grižana, Bribira, Novog Vinodolskog i Drivenika:

1. Natpis na ulomku nadgrobne ploče u crkvi BDM Sniježne u Belgradu iz 1606. godine, na kojem piše glagoljicom: C H E T O E GROB MLADOGA ANTONA MUŽEVIĆA (1606. To je grob mladoga Antona Muževića).

2. Natpis na kamenu ugrađenom s vanjske strane zapadnog zida prigrađene sakristije crkve BDM u Belgradu. Natpis bilježi dogradnju sakristije na crkvu, što je urađeno 1611, a da je to uradio pop Mikula Mužević vidi se iz teksta: 1611. POP MIKULA MUŽEVIĆ UZIDA.

3. Natpis iz 1639. na ulomku kamena koji je uzidan u sjeveroistočni ugao ograde oko groblja u Belgradu. Na njemu piše: 1639. POP IVAN KNEŽIĆ.

4. Natpis na dvije kamene ploče, uzidane na sjeverni zid svetišta, na kojima piše: »Leta 1640. Va to vrime biše plovani i kaštalad Mikula Mužević; drugi pop Ivan Knežić, plovani griški; treći pop Martin Martešić; četvrti pop Stipan Franulić; peti pop Mikula Mužević; šesti pop Ivan Juričić i ostala dobra bratja i pomoćnici ove svete matere crkve, ki pomogoše trudom i blagom svojim, ovu kapelu uzidaše zajedno s redovnici. Baštijan Brnikar, meštar.«

5. Natpis na luku glavnog portala crkve u Belgradu iz 17. st. Tu se opet spominje pop Mikula Mužević i njegov sinovac mladi pop Mikula Mužević: »I ta prvi početak zidanja volju Božju i svete Marije pomoćju dobrih krstijan i bratije čini zidat pop Mikula Mužević i sinovcem s popom Mikulu mladim«.

6. Natpis na stambenoj kući u Bribiru: »1516. miseca prvara dan 22«. Natpis je izgubljen, a Kukuljević je zabilježio da je natpis bio na kući, koja je pripadala kanoniku Kalimanu.

7. Natpis nad glavnim portalom župne crkve sv. Petra i Pavla u Bribiru iz 1524. g., koji je bilježio njegovo postavljanje ili neki rad na pročelju. Spomenik se nije sačuvao, a njegov tekst je glasio: »1524. va vrime zmožnoga gospodina Bernardina bi to učinjeno. Va to (vrime) biše Jurko pop i...«

8. Natpis na ploči, koja je bila uzidana predziđe glavne kule bribirskog starog grada, iz 1527. godine. Na njemu je zabilježena neka dogradnja ili pregradnja starog bribirskog grada za vrijeme vladanja kneza Bernardina Frankopana i njegova vinodolskog, bribirskog, kapetana Lovrenca Biščaca.

9. Profilirana kamena greda s glagoljskim natpisom, koja se nalazila između dva prozora na prvom katu pročelja kuće Mihovila Kombola u Bribiru, s tekstom: »Zval me u nevolji i uslišan (bi)«.

10. Natpis na ulomku nadvratnika iz 1570. g. u Driveniku. Na njemu piše: »1570. Tada postavi ta vrata Ivan Matetić«.

11. Natpis iz Grižana iz čijeg teksta proizlazi da je pop Barić Franić bio utemeljitelj grižanske crkve. Na izgubljenom spomeniku tekst je glasio: »1599. Ja pop Barić Franić učinih tu crkvu na slavu Božju«.

12. Natpis na nadgrobnoj ploči u Crkvi sv. Martina u Grižanima. Izgubljeni spomenik, datiran 2. X 1601. godine. Na njemu je bio tekst: »1601. To je grob Ivana Benkovića. Preminu oktobra na 2. Bog ga pomiluj«. Nad-

grobna ploča nalazila se u podu stare župne crkve, koja je iz temelja obnovljena poslije 1900. Tom prilikom je ploča bila odstranjena.

13. Natpis koji se odnosio na izgradnju kapele (svetišta) na župnoj crkvi sv. Martina u Grižanima, koju su dali izgraditi dva popa Muževića, Mikula stric i Mikula sinovac. Natpis je nestao, a na njemu je pisalo: »1611. Ovu kapelu uzida pop Mikula Mužević i sinovcem popom Mikulu Muževićem«.

14. Natpis koji se nalazi na jednom zidu na cesti kod Novog Vinodolskog, kako kaže Kukuljević, koji ga je i pročitao: »1499. miseca maja dne 13. To je popa Jakova kuća«.

15. Ploča s glagoljskim natpisom, iz 1511. godine koja označava gradnju novljanske crkve sv. Fabijana i Sebastijana. Crkva je srušena 1909. godine da bi se na njenom mjestu sagradio novi zvonik župne crkve. Prijevod teksta glasi:

»Va ime Božje, amen. Let gospodnjih 1511, va vrime presvetloga oca i gospodina Julija pape 2, leto njega 8, i biše tada naš gospodin uzveličeni knez Brnadin i biše tada plovani gospodin Andrij. Tad bi činjena ova crkav svetoga Fabjana i Sebastjana«.

16. Natpis iz Župne crkve sv. Filipa i Jakova u Novom Vinodolskom, koji datira neke građevinske radove na svetištu 1520. godine. Datum je uklesan na dva kamena arapskim i rimskim znamenkama, a zatim glagoljskim.

17. Natpis na ulomku nadgrobne ploče nekog popa glagoljaša u Novom Vinodolskom. Potječe iz 15. i 16. st., a pronađen je 1950. godine.

18. Izgubljeni spomenik s groblja nekadašnjeg pavlinskog samostana sv. Marije na Ospu (Novi Vinodolski) iz 1606. godine. Tekst natpisa: »1606. To je grob popa Brnardina Petrinovića, plovana novogradskog, čini njega sin (?)«.

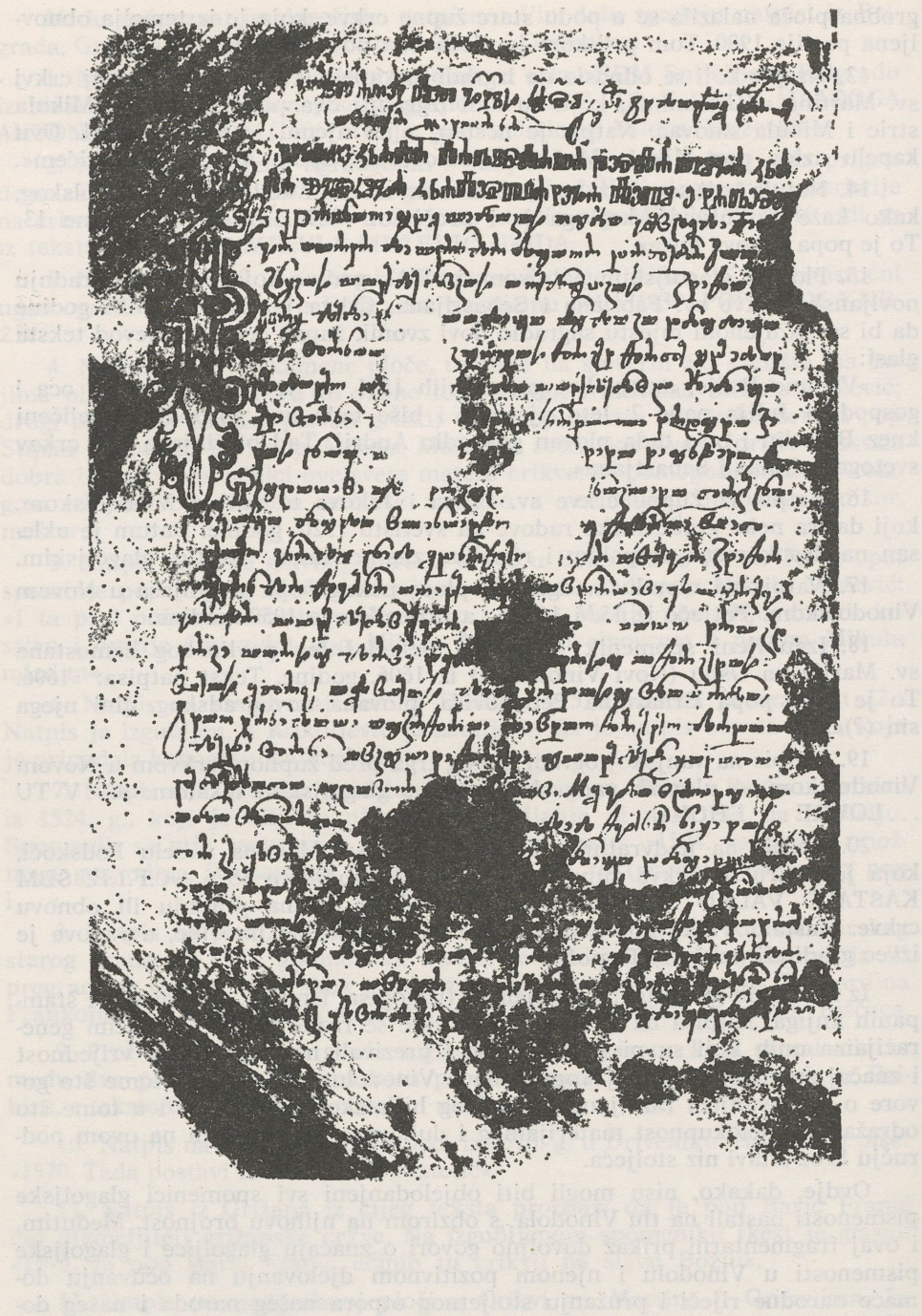
19. Natpis na vanjskoj ogradi malog trga pred župnom crkvom u Novom Vinodolskom — ulomak nadgrobne ploče s glagoljskim tekstom: »...V TU ...LOVRE ... EHOV«.

20. Natpis na nadvratniku portala crkve sv. Martina u selu Podskoči, koja je područna crkva župe Bribir. Datiran godinom 1526. »Č.F.I.E. ŠBM KAŠTALD VALKO MEŠTAR TOMAŠ«. Odnosi se na gradnju ili obnovu crkve. Kaštald Valko bio je laički upravitelj crkvene imovine, a radove je izveo graditelj (meštar) Tomo.⁴³

Iz svih ovih glagoljskih spomenika (rukopisa, isprava, rukopisnih i štampanih knjiga, natpisa na kamenu i dr.) vide se razne poruke budućim generacijama onih koji su pisali te zapise i urezivali natpise. Velika vrijednost i značaj spomenika glagoljskog pisma u Vinodolu, nije samo u tome što govore o njegovanju i razvijanju narodnog hrvatskog jezika, već i u tome što odražavaju cjelokupnost materijalnog i duhovnog stvaralaštva na ovom području kroz čitavi niz stoljeća.

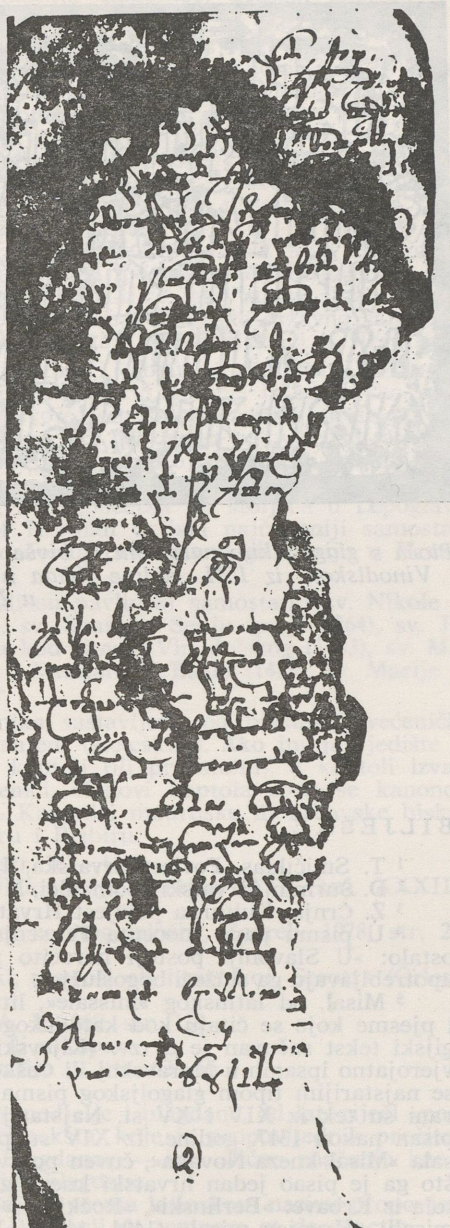
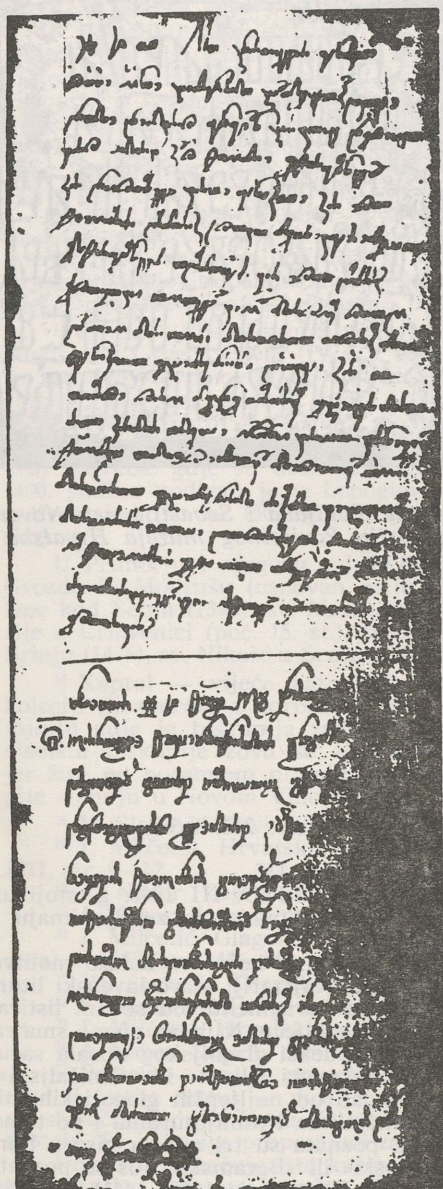
Ovdje, dakako, nisu mogli biti objelodanjeni svi spomenici glagoljske pismenosti nastali na tlu Vinodola, s obzirom na njihovu brojnost. Međutim, i ovaj fragmentarni prikaz dovoljno govori o značaju glagoljice i glagoljske pismenosti u Vinodolu i njenom pozitivnom djelovanju na očuvanju domaće narodne riječi i pružanju stoljetnog otpora našeg naroda i našeg domaćeg čovjeka stranom utjecaju.

Ivan Barbarić

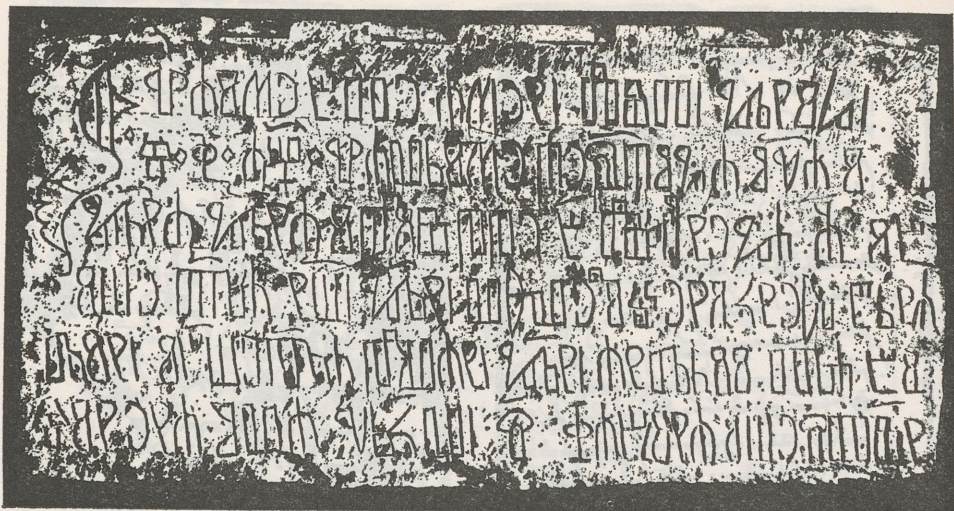

Vinodolski zakon iz 1288. godine (početak) — prijepis glagoljicom iz 16. stoljeća

(The page contains dense handwritten Armenian script, likely from a liturgical book or manuscript.)

Zemljišna knjiga crkve sv. Marije u Belgradu iz 17. stoljeća (lijevo)
Knjiga bratovštine sv. Stjepana u Bribiru iz 17. stoljeća (desno)

Ploča s glagoljskim natpisom iz bivše crkve sv. Fabijana i Sebastijana u Novom Vinodolskom iz 1511. godine (Sada u lapidariju Povijesnog muzeja Hrvatske u Zagrebu)

BILJEŠKE

¹ T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, I, Zagreb 1882, str. 212. i 551.

² Đ. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, I, 1898, str. 261.

³ Z. Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske*, I, 1978, str. 135.

⁴ U pismu pape Inocenta IV senjskom biskupu od 29. III 1248. g. stoji uz ostalo: »U Slavoniji postoji naročito pismo, koje duhovnici te zemlje imaju i upotrebljavaju ga služeći bogoslužje«.

⁵ Misal, od latinskog »missale«, liturgijska knjiga u kojoj se nalaze molitve i pjesme koje se čitaju kod katoličkog bogoslužja. Najstariji staroslavenski liturgijski tekst sačuvan je u tzv. »Kijevskim listićima«, fragmentu od sedam listića, vjerojatno ipsanih u Moravskoj ili Češkoj u X—XI stoljeću. Njihovo pismo smatra se najstarijim tipom glagoljskog pisma. Potpuni kodeksi glagoljskog misala sačuvani su tek iz XIV i XV st. Najstariji je »Vatinkanski Illir 4« ili »Omišaljski«, pisan nakon 1317. godine. Iz XIV st. potječe jedan od najljepših glagoljskih misala »Misal kneza Novaka«, čuven po svojim inicijalima i minijaturama i po tome što ga je pisao jedan hrvatski knez. Iz XV st. poznata su tri misala pisara Bartola iz Krbave: »Berlinski«, »Ročki«, i »Ljubljanski« ili »Beramski«. Još su poznati misali: »Hrvojev misal« (1404—1405), »Vatinkanski Illir 8« (iz 1435—1441), »I Vrbnički« (1456), »II Vrbnički« (1462). »Bribirski«, »Novljanski« i dr.

⁶ Brevijar, od lat. breviarium — kratak popis, pregled. To je knjiga molitava, lekcija i pjesama za svećenike, časoslov.

⁷ M. Sladović, *Poviesti biskupiah senjske i modruške*, Trsat 1856, str. 108.

⁸ M. Sladović, *Poviesti biskupiah*... str. 47—48.

⁹ M. Bolonić, *Stoljetne veze krčkih i senjskih glagoljaša*, Senjski zbornik VI, Senj 1975, str. 120.

¹⁰ Vj. Štefanić, *Glagoljica u Rijeci, Rijeka, Zbornik*, 1953, str. 425.

¹¹ N. Marulić, Kulturno-povijesno značenje glagoljice, Senjski zbornik VI, Senj, 1975, str. 52.

¹² J. Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zagreb, 1939, str. 229.

¹³ Benediktinci su najstariji katolički monaški red. Red je dobio ime po Benediku iz Nursije (danas Norcia u Umbriji, Italija), koji je red osnovao 529. godine u Montecassinu. Benediktinci su mnogo doprinijeli širenju kršćanstva u Zapadnoj Evropi i u našim zapadnim krajevima. Prve vijesti o njima kod nas su iz IX st. Od kneza Trpimira, koji osniva benediktinski samostan s crkvom u Rižinicama pod Klisom, o čemu svjedoči Trpimirova darovnica iz 852. i sačuvan natpis »Pro duce Trepim(ero)« (Za kneza Trpimira), benediktinci se naseljavaju po svim našim otocima od Krka do Mljeta i po susjednom kopnu.

Zaslужni su benediktinci za crkvenu graditeljsku umjetnost i za širenje latinske beneventane (vrste srednjevjekovnog pisma, po tal. gradu Beneventu) i za širenje hrvatske glagoljice. Bili su pobornici glagoljice iako su se služili u primorskim gradovima latinskim jezikom. S nestankom hrvatske državne samostalnosti i narodne hrvatske dinastije postepeno nestaju i benediktinci u Hrvatskoj.

¹⁴ Pavlini (Bijela braća) redovnici pustinjaci. Zovu se po svom zaštitniku pustinjaku i svecu Pavlu (IV st.). Red je osnovan 1215. godine. Iz Mađarske, gdje su već u prvoj polovini 13. stoljeća imali svoje samostane proširili su se po Hrvatskoj, Poljskoj, Austriji i dr. U Hrvatskoj su od druge polovice 13. stoljeća osnovali veliki broj samostana. Po bijelim haljinama koje su nosili narod ih je zvao bijeli fratri«. Glavni njihov samostan u prvo vrijeme bio je u Remetama, kraj Zagreba, gdje su došli 1278. godine, a od početka 15. stoljeća u Lepoglavi. 1400. godine podigao je u Lepoglavi grof Herman Celjski najčuveniji samostan u Hrvatskoj. Tu su 1503. godine pavlini osnovali prvu javnu gimnaziju u Hrvatskoj.

U Primorju i njegovu zaleđu postojali su pavlini samostani: sv. Nikole u Gvozdu ili Modrušu (osnovan prije 1348), sv. Spasa u Senju (prije 1364), sv. Jeleni kod Senja (1390), sv. Marije na Ospi kod Novog Vinodolskog (1453), sv. Marije u Crikvenici (poč. 15. st.), sv. Kuzme i Damjana u Baški (1455), sv. Marije u Brinju (1476), sv. Nikole u Senju (1643) i dr.

¹⁵ Kaptol — vijeće katoličkih svećenika sastavljeno od biskupâ, svećenički kolegiji ili zborovi s korporativnim uređenjem (steleškim). Ako im je sjedište u mjestu gdje je biskupija zovu se stolni kaptoli (ili prvostolni), a kaptoli izvan sjedišta biskupije zovu se zborni. Svećenici, članovi kaptola zovu se kanonci, jer žive po posebnoj pravilu ili kanonu. Kanonici modruške ili krbavske biskupije stanuju u Novom Vinodolskom, Bakru i Bribiru.

¹⁶ M. Sladović, Poviesti biskupijah ... str. 167—168.

¹⁷ I. Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija, Starine JAZU, knj. XXXIII, 1911, str. 9—12.

¹⁸ A. Nazor, Zagreb riznica glagoljice, katalog izložbe, Zagreb, 1978, str. 23.

¹⁹ A. Nazor, Zagreb, riznica ... str. 22.

²⁰ I. Milčetić, Glagoljaši, osobito krčki, u prošlosti hrvatskoj, Smotra (Grlovičeva), I, 1887, str. 148—149.

²¹ Vj. Štefanić, Glagoljski rukopisi JA, I, 1969, str. 139.

²² Kolofon — bilješka na kraju knjige ili rukopisa.

²³ I. Milčetić, Hrvatska glag. bibliografija ... str. 62—65.

²⁴ A. Nazor, Zagreb, riznica ... str. 25.

²⁵ Postela — knjiga propovijedi za sve nedjelje i blagdane, od lat. riječi »post illa« tj. verba textus — poslije onih riječi teksta, koje je propovjednik pročitao da slušači znadu o čemu će biti govor. Blagdanar — ima slično značenje kao i postela. To je knjiga propovijedi za nedjelje i blagdane.

Dispul — označuje isto knjigu propovijedi prema latinskom nazivu propovjedničke knjige Johanna Herolta »Sermones Discipuli de tempore et de sanctis«.

Sermon — dolazi od latinske riječi »sermo« (govor), što znači prodika, propovijedanje.

²⁶ A. Nazor, Zagreb, riznica ... str. 38.

²⁷ A. Nazor, Zagreb, riznica ... str. 39.

²⁸ I. Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija ... str. 222—226; Vj. Štefanić, Stari rukopisi otoka Krka, Zagreb 1960, JAZU, II, str. 23—28.

²⁹ Poznato je pet (5) glagoljskih rukopisa »Dijaloga Grgura pape«; čuvaju se u Zagrebu (Arhiv JAZU, NSB i AH).

³⁰ Vj. Štefanić, Glagoljski rukopisi JA, II, str. 5—10; I. Milčetić, Hrvatska glagoljska bibliografija... str. 210—214.

³¹ Topografija — površine i uzajamni raspored dijelova, pojedinih točaka nekog područja.

³² E. Laszowski, Nekoliko glagoljskih isprava, Vjesnik kralj. drž. arhiva, god. VIII, 1939, str. 27.

³³ Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici... str. 128.

³⁴ Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici... str. 186.

³⁵ Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici... str. 253.

³⁶ Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici... od str. 121. dalje objavio, pored ostalih isprava, i čitav niz glagoljskih isprava iz raznih mjesta u Vinodolu. Vidi navedeno Šurminovo djelo.

³⁷ V. Mažuranić, Zbirka hrvatskih listina u Mažuranića, Vjesnik kralj. hrv. slav. dalm. zemaljskog arhiva, Zagreb 1902, sv. 4, str. 197—198. (listine iz Beograda, Grižana, Novog i Bribira).

³⁸ Navedene listine objavio: E. Laszowski, Nekoliko glagoljskih isprava, Vjesnik kr. drž. arhiva u Zagrebu, g. VIII, Zagreb 1939, str. 32—41. i R. Strohal u Vjesniku zem. arhiva, g. XII, str. 69—78.

³⁹ L. Margetić, Neobjavljena glagoljska isprava od 11. studenoga 1614, Jadran-ski zbornik, sv. X, 1976—78, str. 408.

⁴⁰ M. Bolonić, Crkveni patronat na području senjsko-modruške biskupije, Senjski zbornik, g. V/73, Senj 1973, str. 295.

⁴¹ Vj. Štefanić, Dvije Frankopanske glagoljske darovnice Pavlinima (1372. i 1452), Zbornik HI JAZU, Zagreb 1954, str. 137.

⁴² B. Fučić, Glagoljski natpisi, Zagreb, 1982, str. 18—19.

⁴³ U obradi i prikazu glagoljskih natpisa na kamenu koristio sam literaturu: B. Fučić, Glagoljski natpisi, Zagreb, 1982, str. 72—286; J. Brunšmid, Kamenici spomenici, VHAD, NS, XII, 1912; I. Kukuljević, Nadpisi i dr.